

(stran 40). »Če nisi zver, ne moreš živeti brez ljubezni« (stran 41). »Včasih mora človek obrniti dušo kot nogavico in samega sebe izpovedati« (stran 64). »Ivanc je bil kot nekoč. Kot hrastov parobek. Plaz gre čezenj, a ga ne premakne« (stran 110). Takih primerov je še več. Ponekod pa je Bevkov izraz tudi medel, papirnat in celo z vidika slogovne pravilnosti oporečen. Na primer: »Bil je zamižal in čutil, da Jera še vedno stoji ob postelji« (stran 100). »Iz misli, ki so ga pravkar obšle, mu je bilo zoprno še njeno dihanje« (stran 100). Taki izrazni spodrsaljaji pa seveda za delo niso značilni, kot tudi niso značilne nekatere pravšolske pravopisne napake, ki pa jih ne nameravamo navajati, ker prav tako lahko gredo na račun tiskarja kot pisatelja.

Povest *Slepa ulica* je torej zanimivo in privlačno branje, to še posebno za starejše in morda manj zahtevne bralce. Za starejše zategadelj, ker je spomin na tisto polpreteklo dobo še vedno tako živ, za manj zahtevne pa zato, ker je pisateljeva zgodba preprosta, čeprav dovolj dramatična, in vzeta iz preprostega okolja, dasi spet iz okolja v kompliciranem in neurejenem času. A tudi mlajšemu bralcu ima povest kaj povedati. To je njena močna etična nota: široko razumevanje krivde, topel odnos do vseh ljudi in tudi do zavržencev.

Jože Sifrer

LIKOVNA UMETNOST

OB IV. MEDNARODNI GRAFIČNI RAZSTAVI V LJUBLJANI

V začetku junija so se v Moderni galeriji odprla vrata četrte mednarodne grafične razstave v Ljubljani, ki bo do konca septembra nudila obiskovalcem lepo priložnost, spoznati prerez današnjega grafičnega ustvarjanja v svetu. Kot vsaka večja, posebno pa še mednarodna prireditelj je zahtevala razstava določeno organizacijsko tehniko, zato v uvod nekaj potrebnih organizacijskih in statističnih podatkov. Tudi letošnja prireditelj je bila zasnovana podobno kot prejšnje: delovni odbor, sestavljen iz predstavnikov kulturnih institucij in umetnostnih kritikov, je s pomočjo inozemskih sodelavcev in svetovalcev povabil k udeležbi nekaj preko dve sto umetnikov; vabila so bila poslana večinoma osebno, ponekod pa preko državnih predstavništav. Poleg teh osebno vabljenih se je letos priglasila vrsta avtorjev samoiniciativno in tako zelo pomnožila obseg vposlanih del; od vsega je odbor izbral 937 grafik 334 avtorjev, ki so navedena v katalogu in z malimi izjemami, ki jih je narekoval aranžma, tudi razstavljeni. Teritorialno zajema razstava kar lep obseg, saj so letos predstavljene naslednje nacionalne skupine: Avstrija, Belgija, Brazilija, Češko-slovaška, Čile, Danska, Finska, Francija (z Ecole de Paris), Grčija, Indija, Italija, Izrael, Japonska, Jugoslavija, Južna Afrika, Kanada, Mehika, Vzhodna Nemčija, Zahodna Nemčija, Nizozemska, Poljska, Španija, Švedska, Švica, Velika Britanija, Romunija, Sovjetska zveza, Turčija, Združena arabska republika in ZDA.

Po svojem statutu ima ljubljanska dvoletka namen, »zbrati značilna dela novejšega svetovnega grafičnega ustvarjanja... ne glede na stil in smer ter tehnično izvedbo umetnine; edini kriterij je umetniška kvaliteta grafičnega

lista«. Kljub tej dokaj široki formulaciji pa je prireditvi v šestletnem obstoju že uspelo, da ni ostala na ravni enostavnega registriranja obstoječega stanja oziroma več ali manj slučajno zbranega pregleda mednarodne grafične dejavnosti, ampak si je s sistematičnim delom in spremljanjem tega področja izoblikovala neko svojo fiziognomijo ter uspela vtakati v mrežo svojega pregleda najznačilnejše osebnosti in smeri današnje grafike.

Eno izmed najboljšežnejših in najmočnejših skupin na razstavi zavzema Francija s priključeno »Pariško šolo« (Ecole de Paris), ki je dobro predstavljena, čeprav manjkajo nekateri njeni člani. Težko je označiti to skupino, ki niti ni »šola« v pravem pomenu besede, saj je sestavljena tako rekoč iz samih osebnosti svetovnega slovesa, od katerih ima vsaka že več ali manj trdno izoblikovan osebni izraz. In ti izrazi so tako različni, pogojeni po nacionalno obarvanih prvinah posameznih umetnikov, in pripadajo tako raznovrstnim sodobnim likovnim smerem, da jim ne moremo najti skupnega imenovalca. Karakterizira pa jih strastno iskanje novih oblikovnih prijemov in eksperimentiranje v tehničnem pogledu, posebno še ker so med člani Pariške šole redki »čisti« grafiki, ampak skoraj vsi delujejo tudi kot slikarji ali kiparji. Tako vnašajo v grafiko tehnične prijeme z drugih področij, od tod tudi močan poudarek na barvni grafiki, posebno litografiji, ki se mnogokrat močno približuje slikarstvu. V tem pogledu so zanimivi posebno Bissière, Manessier in Singier, zelo kultivirane liste razstavlja Clavé, v čistem grafičnem izrazu dominira Friedlaender, Kumi Sugari in Zao Wou-ki združujeta v svojih delih odmeve svojih azijskih domovin s sodobnim likovnim izrazom. Vendar Pariška šola letos ni več tako dominantna skupina, kot je bila na prejšnjih razstavah, ko je predstavljala pravo odkritje v najširšem razponu izraznih možnosti. Kot da se opaža pri umetnikih nekaka utrujenost, po drugi plati pa so nekatere nacionalne skupine s svojim dvigom na visoko kvalitetno stopnjo nekoliko zasenčile njeno prvenstvo. Pravo osvežitev v okvir te šole so prinesla nekatera nova imena, kot na primer Barbara Kwasniewska s svojimi barvno ubranimi, tehnično zelo čistimi grafičnimi listi.

Kot nekaka skupina zase se izoblikujejo grafiki iz angleško govorečega sveta. Umetniki iz Anglije se gibljejo v razponu od figuralnega do abstraktnega izraza, so tehnično precizni, v izrazu nekako hladni. Opazne so barvne kompozicije Rothensteina, ki ima že pravo nasledstvo v mlajših, zastopanih tudi na naši razstavi; nagrajeni Evans preseneča v strogem črno-belem, geometričnem izrazu. To pot razstavlja v tej skupini tudi S. W. Hayter, ki je s svojim »Atelier 17« v Parizu toliko vplival na generacije mlajših grafikov vseh narodnosti, da jih srečujemo po vsch skupinah. Amerikanci so izrazitejši, ekstremnejši, nekateri se zatekajo v popolnoma abstraktno formo, nekateri goje rahlo patetiko, drugi ljubijo figuralni izraz. Morda se kot najmočnejša osebnost dviga Misch Kohn z notranje mogočnimi, ekspresivnimi listi; prefinjene barvne kompozicije so odlika A. Stasika. Če tu pridružimo še Kanado, spoznamo specifičnosti njenih grafikov: solidna grafična šola, svojevrstna tehnika in nam nekoliko tuj, resnoben in hladen nadih.

Med evropskimi deželami se močneje izraža Nizozemska, kar je zasluga predvsem mlajših umetnikov; Appel in Corneille pritezata z elementarno, fauvistično kompozicijo in simboliko barvnega sestava grafik, ki je sugestiven in ekspresiven. V nasprotju z njimi so Belgijci hladni, nekateri skoraj matematično strogi v konstrukciji grafičnega lista in različnih kombinacijah, pri

drugih pa prevladuje realizem in ekspresionizem bližnje polpreteklosti. Danci so predstavljeni z nekaj svojimi priznanimi avtorji srednje generacije — črno-bel izraz, mali format, nagnjenje k pripovednosti oziroma k literarnim virom, živahnejši je Asger Jorn z barvnimi abstraktnimi kompozicijami. Sorodni so Finci, ki od severnih narodov najbolj dosledno ohranjujejo v grafiki težko določljivi, a vedno prisotni nadih svoje zemlje, megle in dni brez sonca.

Samostojno in zaokroženo se nam predstavljajo Italijani, pri katerih lahko ugotavljamo precejšnjo neodvisnost od vplivov Pariške šole — česar ne bi mogli trditi za nekatere druge skupine — pri čemer igra svojo vlogo nedvomno močna tradicija historične italijanske grafike. Značilno je, da se mnogi italijanski grafiki vračajo k starim, čistim tehnikam lesoreza, bakroreza in jedkanice, kar smo lahko opazovali že na razstavah italijanske grafike v Ljubljani. Pri nekaterih avtorjih se javlja nevsiljiva, prepričljiva socialna motivika (Mainoli, Viviani), ki jo lahko primerjamo z njihovim neorealizmom v filmu, drugod sugestivna ekspresivnost, kakor jo izraža De Vita v svojih »koreninah«, ob teh pa imajo svoje trdno mesto barvne litografije (Santomaso, Marini), ki izdajajo priznано italijansko barvno kulturo. Posebno je treba na letošnji razstavi poudariti delež Švedske, ki se je s sistematično vzgojo v grafiki dvignila med prve v današnjem svetu. Te grafike odlikuje čistost v izrazu, strogost, odlična tehnika, posebno v jedkanih, in svojevrsten, včasih močno naturalističen motivni in vsebinski svet. Švica je predstavljena s povprečno solidnimi stvaritvami, posebno v tehniki lesoreza; zanimivi so Španci, vendar tukajšnji izbor grafike ne zapušča tako močnega vtisa kot na primer njihovo slikarstvo na lanskoletnem beneškem biennalu. Zelo lepo je zastopstvo Brazilije, posebno dela A. L. Pize.

Ob švedskem deležu ne smemo pozabiti na Poljake, ki so zastopani zelo številno in kvalitetno. Pri nekaterih starejših avtorjih (posebno M. Hiszpańska-Neumann) so še zelo občutne korenine v predvojnem ekspresionizmu, na novo pobujenem v grozotah vojnih let, ki so pri Poljakih še danes vir pogostne, pozitivne inspiracije. Vmes najdemo nekaj osebno obarvanega realizma, nekateri mlajši umetniki pa radi iščejo oblikovnih rešitev v abstraktni smeri, vendar so v grafiki manj ekstremni kot v slikarstvu in zdi se, da se je že nekoliko umirilo nemirno vretje zadnjih let in so si nekateri že izoblikovali svoj lastni, zanimivi izraz (Lapiński, Wejman, Suberlak).

Sovjetska zevza je poslala na razstavo izbor del, ki se vsa gibljejo v okviru, poznanem s sovjetskih razstav v zadnjih letih. Vsebinsko se gibljejo v okviru tako imenovanega socialističnega realizma in tudi oblikovno-tehnično vztrajajo pri tradicionalnih tehnikah lesoreza, linoreza in jedkanice, čeprav najdemo v tem smislu med njimi prave mojstre, kakor starega znanca Favorskega. Nekako na istem nivoju so dela umetnikov iz Vzhodne Nemčije in Romunije.

Od azijskih dežel je najzanimivejša Japonska, v okviru katere srečujemo avtorje, ki ustvarjajo doma, in tiste, ki žive v Parizu. Vendar se vsi združujejo v izredno prijetno celoto; v njihovih grafikah živi dalje vsa preteklost japonske umetnosti, posebno lesoreza, in tudi, kjer si prisvajajo abstraktne oblike, ohranjajo nadih težko opredeljive in neponovljive harmonije in poezije ter predstavljajo dober primer kvalitetne povezave med starim in novim. Mehika je tudi to pot poslala na razstavo zbirko realističnih lesorezov in linorezov v

glavnem programatične in žanrske vsebine, ki slabo predstavljajo mehiško revolucionarno umetnost.

V tej raznovrstni udeležbi je za nas prav gotovo izredno zanimiv pogled na jugoslovanski oddelek, ki se je tokrat pomnožil na 39 avtorjev. V strogem izboru predstavlja jugoslovanska skupina zelo kvalitetno celoto in kaže velik porast navzgor. Hitri zalet naše grafike po vojni, ko je skušala ujeti korak s svetovno grafiko, se je umiril in odpadli so nekateri v začetku nekritično privzeti vplivi iz tuje umetnosti. Danes odlikuje jugoslovansko grafiko raznolikost, ki je deloma posledica raznih komponent v historičnem razvoju naše umetnosti, predvsem pa rezultat delovanja močnih umetniških osebnosti v posameznih središčih, ki so s svojim izrazom vplivale na mlajšo generacijo. V stilnem pogledu se prepletajo razne smeri in prav tako je raznolika tehnika, v kateri so nekateri prav v zadnjem času dosegli zavidljivo višino. V celotnem okviru se odraža nekaj najmočnejše izoblikovanih osebnosti — Debenjak, Karanović, Bernik, Petlevski, Murtić, Makuc, Čelić, Oprešnik, Pregelj, Srbinović, Pogačnik, Zelenko in še nekateri. Presenečajo ob teh nekateri mladi, ki se prvič pojavljajo, tako Slovenec Boljka, iz zagrebškega središča Baretić in Gerić, in iz Beograda Janković, Krmanović, Kragulj, Miljuš in še nekateri, ki se družijo v zanimivo skupino z ekspresivno-surrealističnim nadihom.

Povezavo med posameznimi biennalskimi prireditvami skušajo vzpostaviti retrospektivni pregledi grafičnega dela treh nagrajencev zadnje razstave, ki so zastopani vsak s povprečno petnajstimi grafikami. Francoz Pierre Soulages razstavlja kolekcijo monumentalnih jedkanic, s katerimi utira sodobni grafiki nova pota in ji vrača njeno lastno, zgolj na grafična sredstva oprto govorico. Naš rojak Lojze Spacal je ob nekaterih starejših delih razstavil vrsto novih grafik, v katerih skuša uporabiti vse vrednote, ki jih nudi lesorezna tehnika. Anglež Ceri Richards pa kolekcijo svojih kompozicij v litografijah, ki imajo svoje izvore v glasbi in nje pobudah.

Težko je strniti vse vtise te ogromne razstave v nekaj dokončen pregled. Mislim pa, da moremo reči, da kaže razstava za razliko od nervoznega iskanja prejšnjih let neko rahlo umiritev v valovanju grafike, nekaj odklona od ekstremno abstraktnih oblik in približevanje figuraliki, seveda ne v smislu dosledno pojmovanega realizma. In dalje dajejo znova nekaj več poudarka miselni komponenti umetnin, ki mnogokje ekspresivno ali simbolno izražajo misli in probleme našega nemirnega in v tolika nasprotja zapletenega časa.

Seveda ta pregled svetovne grafike še vedno ni popoln in je popolnost zaradi obsežnosti področja in stalnega valovanja skoraj nedosegljiv ideal. Mislim pa, da smo lahko iskreno veseli uspeha, ki ga je ljubljanski biennale dosegel tako v domačem kot inozemskem umetnostnem življenju, posebno veseli priznanja, da predstavlja danes enega od najpopolnejših in najbolj resno pripravljenih pregledov grafične umetnosti na svetu. Posebno pa moremo biti veseli razcveta jugoslovanske grafike, ki je marsikatero pobudo brez dvoma dobila prav na ljubljanskih dvoletnih srečanjih.

Melita Stelè-Možina